

Hegedűs Kovácsévics Katalin

SZENT ERZSÉBET, TÜRINGIAI ERZSÉBET KULTUSZA NÉMETORSZÁGBAN (1207–2007)

The Cult of Saint Elisabeth or Elisabeth of Thuringia in Germany

Az idei esztendő Szent Erzsébet évének nyilvánították Magyarországon és Németországban. Ekkor van ugyanis Szent Erzsébet születésének 800. évfordulója. Annak ellenére, hogy Erzsébetet az egész világ ismeri és tiszteli, kultusza legjobban Magyarországon és Németországban terjedt el: Erzsébet Magyarországon született, és Németországban élte le életének nagyobb részét.

Kulcsszavak: Szent Erzsébet, kultusz, Németország, Thüringia

BEVEZETÉS

I.

Magyarországon a *Magyar emlékekért egyesület a világban (MEVE)* az *Új Ember* katolikus hetilap 2007. évi számaiban „Sárospataktól Wartburg váráig” címmel ismerteti Szent Erzsébet életét és kultuszának történetét napjainkig. Az emlékévkapcsán bőséges irodalom jelent meg mind Magyarországon, mind Németországban. A magyarországi idevonatkozó irodalomból itt most csak néhány könyvre hívom fel a figyelmet (Charles de Montalanbert: *Árpád-házi Szent Erzsébet élete*, Új Ember, 2006, 410 l.; Harsányi Lajos: *A szent asszony*, Szent István Társulat, 2006, 163. l.; Bodnár Dániel: *A szeretet szolgálóleánya*, Szent Gellért Kiadó, 2006, 200. l.), valamint a *Historia* XXIX. évfolyamának 5–6. számában megjelent cikkekre, továbbá Jónás Ilonának Árpád-házi Szent Erzsébetéről a *Vigiliában* (2007. júl.) megjelent tanulmányára.

II.

Erzsébet, az Árpád-házi királylány, a türingiai örgrófnő (1207–1231) a középkor egyik legnépszerűbb szentje. Már négyéves korában Wartburgba viszik, ott idegen környezetben nő fel, mint a türingiai gróf, I. Hermann azonos nevű fiának, II. Hermannak a menyasszonya. Erzsébet vőlegényének korai halála következtében annak öccséhez, IV. Lajoshoz megy feleségül 14 éves korában, majd 21 évesen három gyermekkel özvegy marad. Ekkor teljesen szakít előbbi életével és rokonaival, hogy magát teljesen a szegényeknek és betegeknek szentelje. Erzsébet német környezetben nőtt fel, német szolgálókkal volt körülvéve

(feltételezhető, hogy magyarok is voltak körülötte), és a német kultúra és mentalitás formálta olyanná, amilyennek ismerni véljük. Az őt szolgáló, név szerint is ismert lányok valamennyien német nevéek. A társadalmi háttér, a konvenciók, a történelmi események mind német jellegűek.

Lássuk, ki és milyen volt ez a főúri nemes hölgy, akit a 13. század óta lankadatlanul a keresztények tisztelete és szeretete övez. Rövid életében az elhíresült warburgi udvar légkörében önálló, öntörvényű, magaformálta életvitelt alakított ki és folytatott; szemben a kor udvari normáival és konvencióival, köztudomásúlag a férjébe szerelmes, reprezentálni tudó és akaró fejedelemasszony mintaképe lett, ugyanakkor alázatosan szolgálta az elhagyottakat, szegényeket, özvegyeket, árvákat, betegeket, nélkülözőket, üldözötteket, nyomorékokat... Mi indította Erzsébetet a következetes alázatos, végletekig menő Krisztus-követésre, a világi csillogás, a gazdagság megvetésére, végül pedig az elképzelhetetlen nélkülözések elviselésére?

A fellelhető leírások, beszámolók, elbeszélések, tanúsítások spekulációk széles skálájára nyújtanak lehetőséget. Annál inkább, mert minden feljegyzés a halála után jött létre, nem maradt fenn róla korabeli arckép, festmény, sem pedig saját kezű feljegyzés vagy bármilyen írás sem.

Dicsőfényes tisztelete közvetlenül a halála után elkezdődik, a szakrális mítosz kör kialakulásával együtt. Ez nagyban megnehezíti, hogy a fellelt mozaiktöredékekből összeálljon róla valamilyen kép: vajon mártír volt, aki önfeláldozó karitatív tevékenysége folytán tönkrement; megszállott volt netán, aki saját rögeszméjének lett áldozata; avagy abba pusztult bele, hogy nem tudott az akkor divatos udvari életbe, apósának, I. Hermann-nak, a Németország-szerzte elhíresült irodalmi mecénásnak vendégszerető, tivornyázó vagáns-, minnesänger-, kóborlovag-világába beilleszkedni? Bár korának fejedelmi-udvari normái szerint nevelkedett, már egészen fiatalon minden megnyilvánulásában semmibe vette őket. Elképzelhető, hogy így juttatta kifejezésre ellenállását, undorát az udvari étellel szemben. Tekinthejtük őt a 13. század Teréz anyájának? Vagy mint a németek vélik, ő a középkor Ulrike Meinhofja, aki a múlt század terroristájaként a németországi társadalmat akarta megváltoztatni? Erzsébet egyedüli jelenség a maga nemében. Férjes, több gyermekes anya, világi feladatokat is ellát – férje távollétében nagyrészt ő vette át a családfő működési körét –, ő az első nő, akit Szent Ferenc, Antal és Domonkos után, mint a vallásos szegénységi mozgalom képviselőjét szentté avatta az egyház. E négy szent teljesen új típust jelenít meg a katolikus egyházban. Erzsébet, világi társadalmi mércével vizsgálva és mai szóhasználattal élve, szembeszegült a társadalom írott és íratlan szabályaival, s a gazdasági igazságtalanságokat a szolidaritás eszközeivel igyekezett enyhíteni. Erzsébet magatartása, ha nem is tudatosan, összecseng a korabeli egyházi reformtörekvésekkel. A XIII. században, a gyors ütemben szaporodó és gyarapodó, városiasodó Európában egyre többen hangoztatják – a katarokkal

ellentétben – a teremtett világ jóságát és szépségét – lásd a vagánsok, vagyis a diákság Carmina Buránáját, a trubadúrok és a minnesängerek dalait és nem utolsósorban az udvari eposzokat –, továbbá hinni kezdenek a haladásban. A XII. század végén megjelent az igény, hogy a népszerű evangéliumi eszményeket összevesse valaki ezzel az optimista szemlélettel, amely tehát jónak látta a teremtett világot. A túlvilági és az evilági nem állt többé szöges ellentétben egymással. Erre vállalkozott Assisi Szent Ferenc és Szent Domonkos. Ilyen szellemi légkörben kezdődnek IV. Lajos és felesége, Erzsébet idején új szelek fújdogálni Wartburgban. A középkori társadalom gazdasági szervezetlenségével, mélyreható szociális ellentéteivel, hiányos néphigiénéjével és sűrűn ismétlődő járványos betegségeivel, természeti csapásaival tömérdek alkalmat nyújtott Erzsébetnek, hogy kifejezésre juttassa együttérzését, és elindítsa útjára egy új kultúrának, a szolidaritás kultúrájának felfedezését. Egy azonban biztos: a XIII. századtól napjainkig lenyűgöz bennünket e sokszínű, eltökélt nő, aki képes volt korának ellentmondani, és keresztülvinni életeszményét, miközben önmagát felemésztve a javakban dúskálóknek szemük elé tárta a szegénység, nyomorúság társadalmi szakadékait.

Az *Erzsébet-jelenség* korának egyedülálló jelensége. Főrangú származású, előkelő, magas rangú, uralkodó feleségként, férje mellett reflektorfényben az aktuális feladatok oldozgatójaként, teljes mértékben és mindenki előtt radikálisan a szegények oldalára áll.

Az Isten-anya Mária kivételével egyetlen szentet sem tiszteltek és tisztelnek a németek olyan mértékben, mint e türingiai örgrófnőt, Erzsébetet. *Gloria teutoniae – németföld dicsősége* – olvasható az utolsó nyughelyén emelt síremléken, amely a négy leglátogatottabb katolikus búcsújáróhelye az európai kereszténységnek. Fejedelmek és uralkodók keresték fel e helyet, hogy Erzsébetnek hódoljanak, és áldását kérjék.

Halotti maradványainak végső nyughelyére való elszállítása 1236. május 1-jén a korabeli leírások szerint a középkor egyik legnagyobb vallásos-egyházi eseménye volt. Beláthatatlan néptömeg kísérte Marburgba, egyházi és világi nagyságok, valamint az arisztokrácia tagjai is lerótták kegyeletüket. Maga a császár, a Hohenstauf II. Frigyes is megjelent, vezeklő-öltözékben és mezítláb, kezét a koporsóra téve, amikor azt a sírból kiemelték. Még soha nem látták az uralkodót oly alázatosnak. Kincseiből koronát csináltatott a szent fejére, valamint egy pompás kelyhet, ami által Erzsébetet szimbolikusan az ég királynőjévé koronázta.

1357-ben anyjával együtt IV. Károly is Marburgba jött, hogy hódoljon a szent előtt. Szarkofágját ünnepélyes processióval vitték a városon keresztül. Századokon át tartottak e zarándoklatok, de ez csak egyik kifejezőmódja volt a lankadatlan Erzsébet-tiszteletnek. Hisz Erzsébet sokféle formában s módon élt tovább az emberekben. Életrajzok, csodák, latin és német nyelven leírt legendák, misék

és versbe szedett imák, prédikációk, himnuszok, dalok és balladák, népszínművek és drámák, regények és elbeszélések sokasága vall az iránta tanúsított tiszteletéről és szeretetről. Élete példáját idézték Németországtól Franciaországig, Spanyolországtól Olaszországig, nem utolsósorban Magyarorszáig és mindennütt a nép nyelvén is terjesztett történetekig. A német földön elterjedt legendák hamar adaptálódtak Magyarországon is. De nem csak a szájhagyomány és az írott szó a róla szóló kiapadhatatlan forrás. A képzőművészet a XIII. század óta a legkülönbözőbb művészeti ágakban, a festészetben, szobrászatban, fafaragásokban, ötvösművekben, faliszőnyegeken (gobelineken), grafikai ábrázolásokban és vitrailokon tanúsítja e szent népszerűségét: Tilman Riemenschneider, Konrad von Soest, mindkét Holbein, Michael Wolgemut, Matthias Grünewald, Hans Burgkmair, Hans Baldung Grien és sokan mások Erzsébetről, a szegények és betegek hercegnői szolgálójáról ihletett, maradandó alkotásokat hagytak az utókorra. A Német Lovagrend 1235–1289-ben Marburgban Erzsébet sírhelye fölé emeltette német földön az első gótikus templomot, Szent Erzsébet templomát, és átvette öröksége felett a gondnokságot.

Mégis, mivel magyarázható ez a kitörölhetetlen mély benyomás, ez a varázslat, amely ebből a női teremtményből áradt és árad? Mit tett Erzsébet, melyek azok a cselekedetek, amelyek ilyen utóéletet eredményeztek? Talán egy átfogó szociológiai elemzés e korról rámutathatna azokra a történelmi és gazdasági forrongásokra és változásokra, amelyek többeket érzékennyé tettek a szegénység problémáira, s oly nagy mértékű empátiát váltottak ki Erzsébetből is. Vele egy új szociális-karitatív jellegű megmozdulás veszi kezdetét.

Történelmileg autentikusan bemutatni Erzsébetet nem könnyű feladat, mivel minden, ami róla a középkorból ránk maradt, különös módon összeszövődött; a realitás, a történelmi esemény és a legenda ily módon különös ötvözetet képez. A 19. században elkezdődött Erzsébet-kutatás elsődleges feladatának tartotta ezen elemek szétválasztását. Mindemellett a fennmaradt források sem egyformán értékelhetőek Erzsébet életét és működését illetően. A legfontosabb dokumentum az a levél és életrajz, melyeket Konrad von Marburg, Erzsébet gyóntatója és lelkiatyja 1232-ben IX. Gergely pápának küldött Erzsébet szentté avatása ügyében, majd további szóbeli tanúsítások, és egy latin nyelvű „Vita S. Elisabeth lantgravie” a cisterci Caesarius von Heisterbachtól (1236/37). Csak a fontosabbakat említve külön figyelmet érdemel az erfurti domonkos Dietrich von Apolda latin „Vita S. Elisabeth” legendaregénye, mely az előbbieken alapszik, és 1297-ben készült el. Az ő műve szolgál mintául szinte minden későbbi Erzsébet-életrajzhoz.

III. A JÁMBOR NEMES HÖLGY A TÜRINGIAI UDVARBAN

Erzsébet a XIII. század első harmadában élt, amikor az evilági élet is értelmet kapott, a földi örömek többé nincsenek megtiltva, az új felfogás szerint nemcsak a halál hozhat beteljesülést, a boldogságot nem egyedül a túlvilágban reméli és keresi az ember, hiszen az eszmények megvalósítása, az erények megélése örömet, fényt jelent mind a férfi, mind a nő számára. A kor lendületéről, ilyen természetű törekvéséről szólnak az udvari regények, eposzok, a trubadúrok és minnesängerek dalai. Valamennyien világi szerzők, most már nem csak az egyháziak az írástudó betűvetők. Új erkölcsi tartalmakat fogalmaznak meg: hősiesség, igazság, hűség, harc a hitért, a gyengékért, a szorongatottakért a szépség és a jóság jegyében. A nő e lovagi irodalomban többé nem a sátán eszköze, hanem a szépség és a jóság eszményi megtestesítője, aki kisugárzása folytán megnemesíti környezetét. Az őt körülvevő hódoló lovagokat szocializálja, a tegnap még otromba, marcona harcosokat neveli, csiszolja, „udvarképpessé” alakítja. A férfi megtanul udvarolni, „udvarias” lenni, mert csak így lehet udvarképes, csak így nyerheti el hölgye kegyeit. Az igazi lovag nemcsak a harcokban ékesíti magát hőstettek babérkoszorúival, hanem „szellemi” hőstettek végrehajtására, önmaga legyőzésére is képes. Nem állt ezzel ellentétben a keresztes hadjáratok eszméje, hisz a Szentföld felszabadítása volt a végcél. Erzsébet a hagyományok szerint ebben a közegben nem érezte jól magát. Nem vett részt az udvari mulatságokban, és ha csak lehetett, kivonta magát az udvari élet konvencióiból.

A türingiai Wartburg és Eisenach volt I. Hermann örgrófnak, Erzsébet apósának haláláig (1217) ennek az udvari kultúrának a táptalaja. Híres és sokat dicért mecénásként az örgróf mindenkit asztalához fogadott, sokakat bőkezűen jutalmazott. Megfordultak itt a kor legjelesebb regényírói és énekmondói: Heinrich von Veldeke, Wolfram von Eschenbach, Walther von der Vogelweide, akik Hermann biztatására és hathatós támogatásával jeles alkotásokat hoztak létre. Eisenachot, a wartburgi udvart a múzsák udvarának tartották, ahol azonban nem csak a kor irodalmi elitje gyülekezett. Walther von der Vogelweide igen kritikusan ír a „múzsák udvaráról”:

Annak tanácsolom, ki fülbajos, beteg,
Eisenach udvarát ne közelítse meg:
megsiketül, oda bejutva végképp.
Túrtem zsinatolását nem kis ideig:
a csürhe éjjel és nappal ricsajozik,
kötve hiszem, hogy ott egyetlen fül is ép még.
Az örgróf most attól vidul,

hogy vad vitézeket gyűjt cimboráiul,
s véget nem ér körükben áldomása.
Nemes keblét jól ismerem:
egy hordó bor akár ezer font is legyen,
zengne a lovagok hangos koccintgatása.
(Jékely Zoltán)

Hermann türingiai örgróf zajos udvartartását tehát maga a kedvezményezett énekmondó, Walther is elítéli. A szemtanú hitelességével jellemzi a költő Hermannnt, a nagyvonalú irodalom-mecénást, költők és multságok pártfogóját. Erzsébet is észlelhette ezt a pazarlást, a senkiházi italozó kóborlovagokra elszórt javakat. A későbbi monda az ő udvarába helyezte a híres wartburgi dalnokversenyt. De Walther ugyanilyen meggyőzően dicsérte is az örgróft:

A bőkezű grófnál töltöm be hivatásom:
legjobbaknál lakozni nekem már régi szokásom.
Más hercegek is adnak adományt, igaz,
de nem folytonosan: ő most is ad és mindig ad.
E téren nála többet bizony senki sem tett,
holmi hangulatnak ő nem enged.
Ki máma kérkedő, majd évekig fukar: híre
kizöldül hirtelen s – hervad, mint lóhere.
Virít Thüring virága a hóból is: íme,
a híre télen-nyáron már oly sok éve terjed.
(Jékely Zoltán)

Walther valószínűleg gyakran megfordult az örgrófi udvarban, a XIII. század első két évtizedében hosszabb ideig is ott tartózkodott. Figyelemreméltó, hogy a dalok, melyek Eisenachhal és az örgróffal összefüggésbe hozhatók, szinte kivétel nélkül a spruchok (rövid, oktató jellegű, szentenciózus verssorok). Ez a műfaj elsősorban pár soros didaktikus mondanivalójával nem az előkelő udvari társaság érzelmi életét volt hivatva emelni és finomítani, inkább az értelmet, a gondolkodást célozta meg. Feltehetjük a kérdést: mi lehet az oka annak, hogy az udvari költészetre oly jellemző udvari líra Eisenachban nem honosodott meg? Bár ez csak feltevés lehet, hisz a szerelmi lírában a megénekelt hölgyek mindig anonimusak, és csak a közvetlen környezet tudhatta, hogy kinek hódol és kiért epekedik az énekmondó. Ugyancsak elgondolkodtató, hogy a középkori irodalom másik nagysága, Wolfram von Eschenbach, noha élvezte az irodalombarát Hermann pártfogását, és bár ő is ismert mint minnesänger, Eisenachban mégis csak *Parzival*-ján dolgozott; e főművének 6. és 7. énekét ott írta meg, *Wilhelm* című eposzának francia forrását pedig Hermann bocsátotta

rendelkezésére, tehát az ő megrendelésére kezdte írni, és éppen ezen a költeményen dolgozott, amikor 1220 körül meghalt (Szerelmi költészete ebből az időszakból nem maradt fenn.) E két művét a költő rendhagyó módon nem az Ártusz-mondakör lovagregényeinek eszmei síkján és körében építi fel. Wolfram Willehalmot szent lovaggá stilizálja, akinek felesége, Gyburc felteszi a kérdést: hogyan lehet egy nemes hölgy egy személyben szent és fejedelemné e földi életben? Az „édes Gyburc” problémája Erzsébetnek is a sajátja; hasonlóképpen a ferences istengyermekségről alkotott gondolatokban is megmutatkoznak a költői és a történelmi jelenségek közötti párhuzamok. Ezzel együtt Gyburc és Willehalm házastársi kapcsolata is erősen emlékeztet Lajos és Erzsébet férj-feleség kapcsolatára. Mert ezeknek a szerelmi házassága megfelelt a korabeli házasságelmélet (Szentviktori Hugo, később pedig Nagy Szent Albert képviselte) követelményeinek. A politikai-dinasztikus gyakorlat azonban igen sok szokatlan ténytet mutatott föl. „Csodálatosan nagy érzellemmel szerették egymást”, vallották 1235-ben az örgrófnő szolgálói a „Libellus de dictis quattuor ancillarum” szerint. Dietrich von Apolda pedig feljegyezte, hogy IV. Lajos ezt mondta egyszer: „Isten és ember előtt három dolgot szeretek legjobban, köztük „a tökéletesen egyetértő férfit és nőt.”

Anélkül, hogy a „Willehalm”-ot kulcsregényként értelmeznénk, mégis úgy látszik, hogy Wolfram politikai és vallási gondolatait azok a képzetek és felfogások jellemezték, amelyek IV. Lajosnak, I. Hermann fiának az udvarában uralkodtak. Valószínű, hogy a költő a megbízójának halála után is még sok esztendeig Eisenachban tevékenykedett. Míg I. Hermann élt, azaz a haláláig az eisenachi-wartburgi udvari életet maga a fejedelem irányította minden tekintetben, de az utána következő időszakot már Erzsébet határozza meg, az ő jegyében történnek, zajlanak az események. Megszűnnek a zabolátlan hangoskodó, költséges vendégeskedések, és kezdetét veszi Erzsébet adományozó, jótékonykodó légköre. Wartburg tehát, függetlenül e két különböző, a Hermann-féle dínomdánomos irodalombarát udvartartásától, majd Erzsébet karitatív világtól, az egész németységnek, tekintet nélkül arra, hogy valaki vallásos-e vagy sem, zarándokhelye napjainkig. Ma is évenként milliónyi azoknak a száma, akik Wartburgba elzarándokolnak: ki azért, mert az udvari költészet, ki azért, mert Erzsébet, ki pedig azért, mert Luther értője, hódolója vagy híve. Annyi azonban bizonyos, hogy Erzsébet cselekedetei, életvitele nem ihlette meg a kortárs udvari dalnokokat, költőket.

IV. ERZSÉBET VALLÁSOSSÁGÁNAK HÁTTERE

Erzsébet vallásosságának első fejlődési foka 1223 és 1226 között alakult ki gyóntatójának, a ferences Rüdigernek a hatására. Ekkor épült ki az Alpoktól északra a vallásosságnak egy új megélése: ekkor a kora középkortól eltérően

már nem a szerzetesi és kolostori élet keresztény eszméinek a megvalósítására törekedtek, hanem a világban realizálódó apostoli életnek a megújítására. Assisi Szent Ferenc élte meg legtisztábban ezt az új életeszményt: önkéntes szegénység, amely arra törekszik, hogy elkerülje a gazdagság veszélyeit, és ne engedjen az édes élet csábításainak; az istengyermekség gondolata, amely minden teremtményt testvérének és nővérének fogad el; a szenvedés aszkézisének a boldog igenlése, azaz a világ megvetésének és gyalázkodásának elfogadása, továbbá „a lelki szegénységben” való növekedés az alázatosság gyakorlásával. Ezek voltak a ferences tanításnak, amelyet Erzsébet mindinkább megélt, a pillérei. Ez a lelkiség termelte ki áldozatosan önzetlen tevékenységét Eisenachban és később Marburgban. Szent Ferenc az önként vállalt szegénységet hirdette, nem tanácsolta a nincsteléneknek, hogy szükségükből erényt csináljanak, hanem mindenekelőtt a nemességhez és a gazdagokhoz fordult; nekik kell lelki üdvük végett javaikról önként lemondaniuk. A tudatosan vállalt szegénység lebegett Szent Ferenc szemei előtt, hisz ő maga is ezt élte. Nem kétséges, hogy Erzsébet magáévá tette tanításait. Kötődését a ferencesekhez ki is nyilvánította, amikor Eisenachban kolostort hozott nekik létre, velük kívánt kolduló útra menni, majd Marburgban magára öltötte a ferences harmadrend sűrűre öltözékét, és kórházát is Szent Ferencről nevezte el. E szoros kapcsolat a ferencesekkel 1226-ig tartott. Ebben az évben Erzsébet Marburgi Konrád premontrei szerzetes felé fordult, ő lett a lelki vezetője és a gyóntatója. Biztosra vehető azonban, hogy az életútját nem a ferencesek jelölték ki, sem pedig Marburgi Konrád. Maga határozott sorsáról, s döntése autonóm személyiségének eredménye. Ő végül megtalálta az utat a „sancta moderná”-hoz, a belső buzgósághoz, a „soror in seculó”-hoz, aki a világi életben törekedett a krisztusi tökéletesség felé. Cselekvésekben valósította meg önmagát; aszkétikus és kontemplatív életformában, szegénységben szolgálta a világot, Krisztussal egységben az embereket. Kortársainak és az utókornak iránta való tisztelete, kultusza elválaszthatatlan a rangjáról lemondott fejedelemszönyeg fenti lelkiségétől, amely a szegényeknek és a betegeknek a szolgálatában realizálódott. A diakonissza örgrófnő kultusza ezért vésődött bele a kortársak és az utókor tudatába. Erzsébet halála után a túlélők, akik még szemtanúi voltak életének, alanyai tetteinek vagy éppen hallomásból értesültek a körülötte lejátszódott eseményekről, még sokáig adták és vitték tovább a megtapasztaltakat, a látottakat-hallottakat. Évtizedeken át vándorolt a híre tovább, és formálódott, variálódott a legkülönbözőbb módokon, a társadalom minden rétegében, a világiak és az egyháziak körében egyaránt. Kultusza hihetetlen méreteket öltött; világi nemes hölgyek követték példáját alamizsnaosztogatással, fényűző külsőségekről való lemondással, betegek ápolásával, jótekonysággal. Jóllehet mindig voltak arisztokrata nők, akik lemondva a világról kolostorba vonultak, de feledésbe merültek, mivel nem kerültek közvetlen kapcsolatba a néppel. Tübingiai Szent Erzsébetet a halálán túl is élte az emlékezet.

ERZSÉBET A KÖZÉPKORI NÉMET IRODALOMBAN

Körülbelül háromnegyed évvel Erzsébet halála után egy névtelen költő elhatározta, hogy költői formában középfelnémet nyelven megírja a szent életét: *Das leben der heiligen Elisabeth*. Nevét elhallgatva csak annyit mond magáról, hogy tanulatlan. Manfred Lemmer, aki modern német nyelvre fordította művét, megjegyzi, hogy valóságos ékszer e legendaregény az Erzsébet-kultuszos írások sorában. Az olvasó számára ismeretlen marad a szerző, annyi azonban megállapítható, hogy a latin nyelvben és teológiában jártas volt, tehát valószínűleg pap lehetett. Forrásként szolgálhatott neki Dietrich von Apolda latin nyelvű Erzsébet-életrajza, a „Vita S. Elisabeth” (1289–1297). Négyütemű verspárban írt legendaregénye valószínűleg a XIV. század elejére datálható. Ismeretlen szerzőnk 11 000 verssorban írta le Erzsébet életét – bár semmiképpen sem azzal a céllal, hogy történelmileg hiteles művet alkosson. „Die Heiligenlegende ist die Heldensage des Gottesstaates” (A szentről szóló legenda az Isten országának hősről szóló legenda) – állítja Gustav Ehrismann, a neves germanista. A legendák fontos elemei voltak az egyházi életnek, didaktikus céllal íródtak, példa- és útmutatásul szolgáltak az adott szent által megélt jámborságra. A szerző szempontjából a költészet és valóság egyformán valóság, hiszen mindaz, amiről szól, egy magasabb igazság értelmében igaz valóság. Tehát nem a történelmileg egzakt beszámoló a legenda értelme és célja, hanem a példás keresztény lény megrajzolása és bemutatása.

Legendaregényünkben sem feltétlen követelmény a realitás. A szüzesség mint a „szentség eszménye” Erzsébetre és férjére is ráköltethető, csak hogy köztudomásulag az őrgrófpárnak három törvényes gyermeke volt. Az effajta stilizálás megoldást követel, amit a szerző nem is hagy ki: Erzsébet áldott állapotát Istentől eredezteti, miközben Szűz Máriára utal.

Zsófia őrgrófnő, Erzsébet anyósa, a történelmi Zsófiával ellentétben, gonosz anyóssá torzul, majd órá bizzák, hogy Lajos halálhírét közölje Erzsébettel, mert ő majd kíméletesen adja tudtára a szomorú eseményt. Az író könnyedén átlendül a való és a képzelt világ közti ellentmondáson, Zsófia ugyanis valószínűleg jólelkű nevelője volt Erzsébetnek.

Az Erzsébettel kapcsolatos közösségi emlékezet különösen példaértékű a legendák kialakításának folyamatában. A szentnek gyermekkorától fogva minden cselekedete egyenes vonalú fejlődés a szentség irányába. A legparányibb apróságtól kezdve Isten, Jézus Krisztus, a Szentlélek inspirálja, irányítja, segíti; bármit gondoljon vagy tegyen, az az isteni felé irányul. Mindinkább Máté 16,24 szellemében követi Krisztust, bármit boldogan elszenved Jézusért, mind az őrgrófi udvar sértegetéseit, mind a lelkiatyjától kapott arculütést és gorboságokat, mind a szegények szolgálatában az önkéntes nyomort. Ugyanakkor meglepő a papszerző gyakorlatias életfelfogása. A látomásokkal és megvilágo-

sodásokkal betöltött szent nagyon is érzekelte a hétköznapi gondjait. Gondoskodott arról, hogy munkaképes koldusok, nők, férfiak egyaránt saját munkájukból tartsák el magukat. Marburgban, alamizsnaosztás előtt számol az esetleges tolongással, és megfelelő óvintézkedéseket tesz – kerítés felállítását – rendeli el.

Bár a legendaregény a vallásos irodalom minden jellemzőjét magában hordja, az író a XIII. század világi–udvari regényeinek elemeit is beépítette a művébe. Szervesen bevonja a wartburgi dalnokháború hőseit, ír a magyar Klingsohr eisenachi fellépéséről, egyes részek pedig úgy hatnak, mintha korabeli udvari regényekből szó szerint vette volna át őket. Ilyen epizód a türingiai udvar I. Hermann uralkodása alatti életének bemutatása, továbbá annak leírása, hogyan fogadták az örgrófi küldöttséget a magyar királyi udvarban: IV. Lajost mint a keresztény lovag és uralkodó mintaképét, később pedig mint szent lovagot ábrázolta. Ezzel szemben kihagyja a rózsacsodát és a leprással kapcsolatos epizódot, akit Erzsébet a férje ágyába fektet, feltehetőleg azért, hogy férjére a gyanúnak még árnyéka se essen, hogy feleségét ellenőrizte volna.

A didaktikus és oktató szentenciák rendszeresen meg-megjelennek. A lekiatya, a prédikátorszerző mindig megragadja az alkalmat, hogy levonja a „tanulságot”. Amikor Erzsébet megválna valamilyen kincsétől, tulajdonától, hogy segítsen a nélkülözőn, vagy gyógyítsa a szenvedőt, az író mindig nyomatékosan tudtára adja közönségének, hogy jóllehet így helyes, sokan mégsem így cselekszenek.

Erzsébet, a szerző szerint, az egyházi felfogás és a kor elvárásának tekintetében példás. Példakép a házasságában, remek társa férjének az udvari feladatok ellátásában, példás a törődése az őt körülvevő szolgálókkal, követendő az önfegyelem gyakorlásában és minden egyéb mindennapi teendőben. Alázatos és kegyes, adakozó és lemondó, önként és örömmel szenvedő. Vajon külsejében milyennek látta és írta le őt az író? Fizikai értelemben semmit sem árul el róla ő sem, akárcsak a többi világi udvari költő, tehát sem a líra, sem a regény nem foglalkozik a külsejével. Egy biztos, hogy Erzsébet nem olyan volt, mint például az anyósa és sógornője, akik világi göggel telten fenn hordták az orrukat, ő jámbor volt és kegyes, szelíd és istenfélő, bájos és nemes szívű. Olyan tiszta volt, mint a lilium. Az őt látogató hölgyeket igyekezett rábeszélni, hogy kövessék a példáját, és ne csak a világi hívságoknak éljenek. És valóban sokakat közülük meg is nyert, és sikerült őket istenfélő és kegyes életmódra vezetni. Erzsébet életét legendák és csodák füzére övezi e regényben is; lépten-nyomon követi, segíti, menti az isteni gondviselés. Ismeretlen szerzőnk érezhetően csodálja művének hősnőjét.

Viszonylag kevés helyet szentel az író Erzsébetnek mint anyának. Három gyermekéről mindig akkor szól, amikor anyai életének-sorsának fordulójához ér, ami a gyermekeitől való elszakadást jelenti. A szentség megpecsételése egyben ez az elszakadás – ez jelenti a teljes Krisztus-követést. Ugyanakkor Erzsé-

bet különös odaadással fordul a szegény gyerekek felé, és mély együttérzéssel istápolja a szülő nőket és csecsemőiket.

A származás a középkorban döntő fontosságú. Legendánk írója újra meg újra megemlíti, hangsúlyozza Erzsébet királyi származását, magyar királyi rokonságát, a türingiai udvar kapcsolatát a magyar királyi udvarral. A német Erzsébet-hagyomány, -kultusz Erzsébetet sohasem sajátította ki, noha csodálatos élete, cselekedetei egyértelműen német környezethez fűződnek.

Türingiai Szent Erzsébet német nyelvterületeken egyaránt tiszteletnek örvendett mind a katolikusok, mind a protestáns egyházak részéről. Luther Márton wartburgi tartózkodása alatt ismerte és tapasztalta meg azt a mély kapcsolatot, amely majd 300 év után is élte az Erzsébet-hagyományt. További évszázadokon keresztül él, s napjainkban is lüktet ez a szeretet.

V.

A NÉMET SZENT ERZSÉBET-KULTUSZ ÖKUMENIKUS PROBLÉMÁI

A németországi Szent Erzsébet-évnek három logo-változata van. E három változatnak ugyanaz a képe, de más és más a szövege. A katolikus logo fölirata „1207–2007 Türingiai Szent Erzsébet”. Az evangélikus logo felirata „Türingiai Erzsébet 1207–2007”. A harmadik logót ökumenikus szellemű összejöveteleken használják: „Szent Erzsébet. Türingiai Erzsébet 1207–2007.” Felvetődik a kérdés: vajon Erzsébet az ökuméne „botrányköve”-e vagy pedig, miként néha halljuk, a katolikusokat és a protestánsokat integráló „összekötő híd”. A három különböző logo valóban rámutat a Szent Erzsébet-év komoly kultikus problémáira. Az evangélikusok nem akarták elfogadni Erzsébet „szent” jelzőjét. Ezért alkottak ők saját logo-szöveget. Hosszú és nagyon fáradságos tárgyalások után jutottak el odáig, hogy katolikusok és evangélikusok egy közös szövegformában állapodtak meg. A Szent Erzsébetéről szóló megemlékezéseket most már e logo használatának a jegyében tartják. Az Erzsébet-év ünnepségeinek csúcspontját 2007. szeptember 22-én Marburgban közösen ünnepelték katolikusok és evangélikusok.

Helyi szinten Szent Erzsébetéről közösen emlékeztek meg evangélikusok és katolikusok: a plébániákon és a gyülekezetekben közös istentiszteleteket, zárandoklatokat és karitatív rendezvényeket szerveztek. Így azután a három logo ellenére mégiscsak az a reménység az erősebb, hogy Szent Erzsébet mégsem „botránykö”, hanem összekötő híd lesz a két felekezet között, hiszen Wartburgba az evangélikus hívő Luther Mártonra, a katolikus hívő pedig Erzsébetre emlékezve zárandokol el, s útközben összetalálkoznak.

Az elmúlt egy évben Szent Erzsébet német nyelvterületen mindenütt jelen van: kiállítások, rendezvények, színi előadások, hangversenyek, tudományos konferenciák, karitatív akciók, zárandoklatok, irodalmi vetélkedők és magától

értetődő istentiszteletek és más egyházi rendezvények sokasága jelzi e különös szent jelentőségét. Nevét viselik iskolák, kórházak, alapítványok, szerzetes- és lovagrendek, óvodák és bölcsődék; Hessen és Thüringia védőszentje; az egész Németországban nemzeti szentként tisztelik és ünneplik. Nem csupán Liszt Ferenc, de Richard Wagner és jelenkori komponisták is zeneműveikkel emeltek neki örök érvényű emléket. Valamennyi megemlékezés, művészi alkotás Erzsébetet mint erkölcsi példaképet aposztrofálja.

Thüringiai (Szent) Erzsébet nem csak a felekezetek körében, nem csak múzeumok kiállítási programjaiban szerepel. Tudósok és kutatók foglalkoznak életével. A lipcsei egyetem germanistái szemináriumi téma keretében ismerkedtek egy egész szemeszteren keresztül Szt. Erzsébet életével Dietrich von Apolda feljegyzései alapján. Tehették ezt annál is inkább, mivel az elmúlt években D. von Apolda Erzsébet-életrajzát a latin nyelvű eredetiből többen is lefordították. Számos irodalmi feldolgozás is az olvasók kezébe került népszerűművek, drámák és regények formájában. Feminista tanulmányok és konzervatív teológiai traktátusok szintén megjelentek. Vonzó feladat a kutató és érdeklődő számára annak felderítése, vajon milyen Szent Erzsébet alakjának a megformálása a 20. és a 21. században. Hogyan élte meg őt a filozófus apáca, Edit Stein, aki hosszú tanulmányt írt róla, vagy Elisabeth Gössmann, a feminista teológus és germanista? Napjaink német Szent Erzsébet-kultuszának szemléltetésére közöljük a fuldai püspökség Szent Erzsébet-évének egyhavi programját.

A fuldai püspökség ez év októberében (de ugyanígy az év minden hónapjában) Kasselban, Marburgban, Erfurtban, Fuldában, Hanauban, Eisenachban, szinte minden héten előre beprogramozott rendezvényeket hirdetett meg. Ismertetésünkben a 2007 októberében tartott fuldai egyházmegyei programokat sorolom fel:

- Okt. 1.: Erzsébet a művészetben, Erfurt
- Okt. 8.: „Thüringiai Erzsébet a rendkívüli asszonyok sorában.” Workshop, Fulda
- Okt. 11.: „Az irgalmasság testi és lelki hét jócselekedete.” Fulda, ökumenikus rendezvény
- Okt. 13.: „Korona, Kenyér és Rózsák.” Marburg, ökumenikus vándorkiállítás
- Okt. 20.: „Kassel és Erzsébet.” Városvezetés
- Okt. 22.: „A thüringiai örgrófné élete – a szegényeknek szent életű anyja. – Életének és tevékenységének hatása az utókorra.” Fulda, tanulmányi nap.
- Okt. 28. – 31.: 1. nap: Előadások
- 2. nap: Kirándulás Eisenachba, Wartburgba és a Sárkányszakadékhoz
- 3. nap: Kirándulás Marburgba és Amöneburgba.

IRODALOM

Das Leben der Heiligen Elisabeth. Von einem unbekanntem Dichter aus dem Anfang des 14. Jahrhunderts. Aus dem Mittelhochdeutschen übers. und hrsg. v. Manfred Lemmer, 1. Auflage.-Graz; Wien; Köln: Verl. Styria, 1981.

Lemmer, Manfred:

„der Dürnge bluome schinet dur den sné.“ Thüringen und die deutsche Literatur des hohen Mittelalters. Wartburg-Stiftung, Eisenach, 1981

Ehrismann, Gustav: Geschichte der deutschen Literatur, II. T., I. München, 1922, S. 143.

Fromm, Hans: Eine mittelhochdeutsche Übersetzung von Dietrichs von Apolda lateinischer Vita der Elisabeth von Thüringen. In: Z. f. d. Ph. 86 (1967), Sonderheft, S. 20–45.

Walther von der Vogelweide versei. Magyar Helikon, 1961.

Schwarz, Hilmar: Die Heilige Elisabeth in ihrem geschichtlichen Umfeld, November 2006.

www.heilige-elisabeth-thueringen.de/index.php?section=literatur

Römer, Jürgen: Elisabeth von Thüringen – ein Leben in Bildern. Fragmentarische Gedanken zum Elisabeth-Jahr.www.philosophia-online.de/ma+o/heft2007-2/

– Krone, Brot und Rosen.www.ekmr.de/r10/aktuell/index.htm – 25 k

Gazdag bibliográfiát kínál a: <http://books.google.com/books?q=heilige+elisabeth+von+th%C3%B...>

THE CULT OF SAINT ELISABETH OR ELISABETH OF THURINGIA IN GERMANY

The year 2007 has been proclaimed “The Year of St. Elisabeth” both in Hungary and in Germany since this year is the 800th anniversary of her birth. Elisabeth is well-known and highly respected all over the world; her cult is the strongest in Hungary and Germany: Elisabeth was born in Hungary and lived most of her life in Germany.

Keywords: Saint Elisabeth, cult, Germany, Thuringia